

Drago Ćupić
Beograd

SRPSKOHRVATSKA PREZIMENA NASTALA NA OSNOVU NAZIVA MJESTA

Najveći broj prezimena kod naroda srpskohrvatskog jezika patronimijskog je porijekla. To je opšti model koji važi i za većinu drugih slovenskih prezimena. Medjutim, mi ćemo ovdje govoriti o drugom tipu obrazovanja prezimena – o prezimenima koja su nastala na osnovu imena mjesta (naseobina) odnosno drugih geografskih (naseljenih ili nenaseljenih) realija. Pri tome nećemo davati iscrpan spisak takvih prezimena na srpskohrvatskom govornom području, nego ćemo samo kroz neke primjere takvih antroponimijskih obrazovanja pokazati njihove modele.

Ovaj tip obrazovanja prezimena čest je kod naroda srpskohrvatskog jezika sve tri konfesije, i on se javlja još s prvim prezimenima, istina – ponajviše u periodu velikih migracija od 15. do 19. stoljeća. Taj model je rezultat označavanja porijekla po prethodnom mjestu boravka lica (porodice, bratstva i sl.), bilo da ga utvrđuje sam nosilac prezimena, bilo stanovnici koji prihvataju doseljenike, što se najčešće dešava.

Iako je ovaj model obrazovanja prezimena standardan, ipak je posebnog sociološkog porijekla, kao i sva druga antroponimijska obrazovanja koja nemaju patronimijski karakter. U sociološke razloge možemo ubrojiti više njih, a mi navodimo dva glavna:

1) Najčešće se ovaj model primjenjivao (danas to rjeđe biva) da bi se zaštitili nosioci prezimena od posljedica kojima je uzrok preseljenje u novo mjesto (obično je u pitanju opasnost od osвете ili sl.). To znači da su u pitanju profilaktičko-mimikrijski razlozi, proistekli iz čuvanja porodice od različitih opasnosti koje su joj prijetile.

2) Ovaj model je nastajao uglavnom u periodima kada prezimena na srpskohrvatskoj jezičkoj teritoriji, posebno kod pravoslavnih i muslimana, nijesu bila ustaljena, pa se identifikacija nosilaca najlakše utvrđivala prema mjesnom porijeklu, tj. prema mjestu ili kraju odakle su nosioci doseljavani. Taj model se primjenjivao po pravilu na sve doseljenike, čak i pod uslovom da su oni ranije imali patronimijsku prezimensku identifikaciju.

U tvorbenom smislu posmatrana – ova prezimena imaju dva modela:

a. Prezimena nastala transantroponimizacijom, pri čemu je prezime dobijalo

istu formu koju je imao naziv mjesta porijekla. Takva su prezimena iz našeg nevelikog korpusa:

Aluga (up. selo *Aluga*),
Karlovac (: grad *Karlovac*),
Leskovac (: grad *Leskovac*, i više naselja s tim nazivom),
Morača (: oblast i rijeka u Crnoj Gori),
Nikšić (: oblast i grad u Crnoj Gori),
Sisak (: grad u Hrvatskoj),
Turjak (: oblast i planina u Crnoj Gori),
Vraneš (: oblast u Crnoj Gori).

Kao što se vidi, ovaj tip nema mnogo obrazovanja. Kod njega prezime ima formu ojkonima, odnosno naselja ili kraja iz kojega nosilac prezimena potiče, bez ikakvih promjena. U svakodnevnoj komunikaciji taj se tip prezimena nerijetko miješa sa odgovarajućim naseljima, i samo se razaznaje u kontekstu ili u spiskovima prezimena.

Model ispada iz prezimenske tvorbno-semantičke strukture, a nastao je vjerovatno skraćivanjem predloškog odnosa *iz* + Gsg mjesta porijekla i zbog česte upotrebe tog odnosa pojednostavljivanjem sveden na Nsg (*čovjek iz Karlovca* = *Karlovac*, drugi je model *Karlovcānin*).

b. Mnogo je rašireniji model u kojemu je izmijenjen tvorbeni lik naziva mjesta porijekla nosioca prezimena. Tu se javlja nekoliko kategorija obrazovanja, u okviru čega ih nema sa prefiksalsnom strukturom, već je na osnovu-korijen mjesta ili njegov puni naziv dodat sufiks ili sistem sufiksa kojima se determiniše pripadnost, odnosno porijeklo. Na taj način nastaje nova prezimenska forma. Osnova naziva mjesta porijekla u jednim slučajevima pretrpjela je promjene a u drugim su na neizmijenjenu osnovu dodati prezimenski, u ovom slučaju ablativski sufiksi.

Priv slučaj: izmijenjena osnova mjesta porijekla:

Bošnjak (: *Bosna* – *Bosn* + 'ak = *Bošnjak*),

Jajčanin (: *Jajce* – *Jajc* + 'anin),

Kalužac (: *Kaluga* – *Kalug* + 'ac),

Karlovcānin (: *Karlovac* – *Karlovc* + 'anin),

Kničanin (: *Knin* – *Knin* + t + 'anin, pri čemu je došlo do ispadanja sugl. *n* s kraja osnove, ali se javlja i prezime *Kninčanin*), nije nadjeno prezime *Kninjanin*, koje bi bilo normalno očekivati,

Kozarčanin (: *Kozara* – *Kozar* + sk + 'anin, dakle - moguća je prezimenska forma nastala na osnovu pridjevske osnove),

Kuprešanin (: *Kupres* – *Kupres* + 'anin),

Livnjak (: *Livno* – *Livn* + 'ak),

Ličanin (: *Lika* – *Lik* + 'anin),

Osječānin (: *Osijek* – *Osjek* + 'anin),

Pažānin (: *Pag* – *Pag* + 'anin; do lika *Pađānin* nije došlo zbog mjesnih navika),

Pivljanin (: *Piva* – *Piv* + *l* + 'anin, tu se javlja epentetsko *l*),

Piroćanac (: *Pirot* – *Pirot* + 'anac),

Trebješanin (: *Trebjesa* – *Trebjes* + 'anin),

Turjačanin (: *Turjak* – *Turjak* + 'anin). Nije isključeno da je ova forma dobijena preko lika *turjački*.

U ovoj kategoriji javlja se i jedan poseban tip obrazovanja:

Bakran (: *Bakar* – *Bakran-in*, pri čemu je završni sufiks *-in* otpao, jer je forma bez njega bila dovoljan mjesni determinator),

Hrvaćan (: *Hrvatska* – *Hrvat* + 'an + *in*, sa otpadanjem završnog sufiksa; postoji i prezimenska forma *Hrvaćanin*),

Karlovcan (: *Karlovac* – *Karlovc* + 'anin, sa otpadanjem završnog sufiksa).

Iako samo dali pojednostavljenu strukturu fonetskih promjena, te promjene su uočljive i na prvi pogled. Jedino se u nekoliko slučajeva postavlja pitanje odnosa mekog i tvrdog suglasnika dobijenog procesom jotovanja, asimilacije ili palatalizacije. Da li je, pri tome, prezimenska forma dobijana na imensku ili pridjevsku osnovu – nije u svakom slučaju moguće odrediti, ali napominjemo da je obrazac po kojemu se na imensku a ne pridjevsku osnovu nadograđuje prezimenska forma češći.

Drugi slučaj predstavljaju prezimena nastala dodavanjem odgovarajućeg odnosno odgovarajućih sufiksa na neizmijenjenu osnovu mjesnog naziva porijekla nosioca, ili pak na pun naziv mjesta:

a) Sufiksi se dodaju na neizmijenjenu osnovu:

Banj-an-in (: *Banjani*),

Bar-an-in (: *Bare*),

Bosn-ić (: *Bosna*),

Erceg-ov-ac (: *Ercegovina*),

Zagor-ac (: *Zagorje*),

Janj-an-in (: *Janjevo*),

Jezer-ac (: *Jezer*a, sing. *Jezero*),

Jezer-k-ić (*Jezer*a, ovdje je osnova vjerovatno: *jezersk-*),

Karlovcan (: *Karlovac*),

Kozar-ac (: *Kozara*),

Koman-in (: *Komani*),

Kosov-ac (: *Kosovo*),

Krv-av-ac (: *Krvavče*; u porodičnoj tradiciji ovo se prezime veže za junaštvo i „krvavu” borbu s neprijateljem),

Lepoglav-ac (: *Lepoglava*),

Lipov-ac (: *Lipovo*),

Lukov-ac (: *Lukovo*),

Lutov-ac (: *Lutovo*),

Morav-ac, *Morav-ić* (: *Morava*),

Niš-av-ić (: *Nišava*; svakako nije prema naseobini *Niš*),

Novosel-ac, Novosel-ec (: *Novo Selo*, up. i *Novosel*; sve ovo može i ne biti prema nazivu mjesta doseljenja, može označavati jednostavno novodoseljenog),

Orah-ov-ac (: *Orahovo*),

Petrinj-ak, Petrinj-ac (: *Petrinja*),

Pješiv-ac (: *Pješivci*),

Pomoriš-ac (: *Pomorišje*),

Pasav-ac, Posav-ec (: *Posavina, Posavlje*),

Primor-ac (: *Primorje*),

Rubež-ić (: *Rubeža*),

Saraj-lija, Saraj-lić (: *Sarajevo*),

Sombor-ac, Sombor-lija (: *Sombor*),

Turopolj-ac (: *Turopolje*),

Uskok-ov-ić (: *Uskoci*, premda može biti obrazovano i prema apelativu *uskok*),

Hrvat-in, Hrvat-inić, Hrvat-ić, Hrvat-ski (: *Hrvatska*),

Crnogor-ac, Crnogor-čević (: *Crna Gora*).

Poseban su slučaj prezimena *Belopavlović* i *Bilopavlović*, nastala na osnovu imena plemena *Bjelopavlići*. Ovdje je infiks koji označava porijeklo *-ov-*, i to je jedina semantička razlika između imena naselja i prezimena dobijenih po tom naselju, dok je u morfološkom smislu uzet jedninski oblik, inače bi ova prezimena pripadala kategoriji onih koja su nastala transantroponimizacijom.

b) Sufiksi se dodaju na pun naziv mjesta po kojemu je dobijeno prezime:

Biograd-lić (: *Biograd*),

Bihor-ac (: *Bihor*),

Grmeč-lija (: *Grmeč*),

Knin-ćanin (: *Knin*),

Kolašin-ović (: *Kolašin*),

Maglaj-ac, Maglaj-lija, Maglaj-lić (: *Maglaj*),

Sombor-lija, Sombor-ac (: *Sombor*).

c) Javlja se i kategorija jedninske forme prezimena na osnovu množinske forme mjesnog imenovanja:

Bečić (: *Bečići*),

Bjelopavlić (: *Bjelopavlići*, up. i navedena prezimena *Belopavlović* i *Bilopavlović*),

Bratonožić (: *Bratonožići*).

Repertoar sufiksa u ovim prezimenima nije tako bogat. Javljaju se, naime, sljedeći sufiksi:

<i>(-an)-in</i>	<i>-ec</i>	<i>-lić</i>
<i>-ac</i>	<i>-eš</i>	<i>-kić</i>
<i>(-iv)-ac</i>	<i>(-ev,-ov)-ić</i>	<i>-nik</i>
<i>(-ov)-ac</i>	<i>-ić</i>	<i>(-ov)-ćan</i>
<i>(-j)-ak</i>	<i>(-l)-ija</i>	<i>(-ćan)-in</i>

Kao što se vidi, među ovim sufiksima samo dva nisu čisto srpskohrvatska posmatrano sa stanovišta standardno-književnih sufiksa. To su kajkavski *-ec*, koji se javlja kod prezimena nastalih na kajkavskom dijalektu, i *-lija/-l-ija*, koji je prema turskom *-li*, ali je postao veoma produktivan u srpskohrvatskom nastavak, naročito kod zanimanja (*kalajdžija*, *sapundžija* i sl.).